

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 712.3:614.215(497.4Dobrna)"18"

Prejeto: 30. 9. 2014

Andreja Mihelčič Koželj

univ. dipl. inž. kraj. arh., višja konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje, Glavni trg 1, SI-3000 Celje
E-pošta: andreja.mihelcic@zvksd.si

Vrtnoarhitekturna dediščina zdravilišča Dobrna

IZVLEČEK

Zdravilišče Dobrna je situirano v krajinsko privlačnem okolju pod južnimi obronki Paškega Kozjaka. Razpršene vile in dvorci, obdani z zelenjem, ter stare gostilne opozarjajo na pomembno historično formacijo, do katere nas vodi cesta skozi naselje in mimo cerkvenega pomola. Zaokrožena urbanistična celota se je razvila v času družbenega in gospodarskega razcveta 19. stoletja, ko so drevoredne poteze, trate in cvetoče gredice dopolnjevale zdraviliške stavbe. Zdraviliški parki 19. stoletja so bili slogovna izpeljanka angleškega krajinskega sloga, obogateni s prviniami romantizma in klasicizma, s tujerodnim rastlinjem, vrtnimi objekti in opremo. Prispevek naniza mejnike v razvoju zdraviliškega parka, predstavi njegove oblikovne značilnosti in ga postavi ob bok nekaterih sočasnih zdraviliških parkov takratne monarhije.

KLJUČNE BESEDE

Dobrna, zdravilišča, parki, urbanizem, krajinsko oblikovanje, eksotična drevnina, parkovna oprema

ABSTRACT

HORTICULTURAL AND ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE DOBRNA HEALTH RESORT

The Dobrna health resort is set in an attractive rural setting at the southern foot of the Paški Kozjak mountain range. Scattered villas and mansions that blend with the green locale, as well as old taverns give the visitor the first impression of the important historical formation standing at the end of the road that runs through the settlement and past the church overhang. The harmonious urban whole developed at the time of social and economic boom in the 19th century, when the tree avenues, grass grounds and flower beds enhanced the stature of the buildings in the health resort. The health parks of the 19th century were a stylistic derivative of English landscaping, enriched with the elements of Romanticism and Classicism, as well as with the introduction of non-native plant species, various horticultural facilities and furnishings. The author of the contribution lists a series of milestones in the development of the health resort's park, presents the features of its design and puts it on a par with some contemporaneous health resort parks in the then monarchy.

KEY WORDS

Dobrna, health resorts, parks, urbanism, landscape design, exotic trees, park furnishings

Veduta zdravilišča iz okoli leta 1855 privzema tudi okoliško kulturno krajino, litografija Johann Passini (PMC).

Uvod

Območje zdravilišča Dobrna je vpisano v Register kulturne dediščine in ima status naselbinskega kulturnega spomenika lokalnega pomena.¹ Pri pripravi strokovnega članka sem se poleg pregleda arhivskega gradiva Term Dobrna ponovno, kot že mnogokrat poprej, oprla na arhivsko zapuščino preminule vrhunske strokovnjakinje in krajinske arhitektke mag. Alenke Kolšek. Čeprav dobrniški park ni bil deležen obsežnih raziskav in objav, kot jih je bil denimo zdraviliški park v Rimskih Toplicah, so bili opisi v strokovnih podlagah in magistrska naloga o slovenskih zdraviliških parkih podlaga za ta prispevek. Medtem ko oris razvoja krajinskooblikovalne tvornosti izhaja predvsem iz analiz slikovnega

gradiva, pa za umevanje zdraviliškega urbanizma ne gre brez vpogleda v stare načrte in katastre.

Krajinska umestitev

Dobrna je kraj z ugodno klimo in izjemno kulturno krajino. Zavetna lega pod vzhodnim pobočjem paškega hribovja, blago podnebje in bujna vegetacija so bili poleg zdravilnih izvirov termalne in železove vode odločilni dejavniki za razcvet zdravilišča. Formiralo se je v zaščiteni dolini Topliške vode, ki jo proti jugu ozko objemata gozdnati pobočji, za njo pa se dviguje podeželsko zaledje.

Kako pomemben sestavni del zdravilišča je bila poleg parka tudi njegova bližnja okolica, pričajo zapisi tukajšnjih zdravnikov, gostov in podobe vedutistov. Poleg vode in njenih zdravilnih učinkov so opisovali tudi okolico in ostalo turistično ponudbo.² Grafične upodobitve v več zbirkah kažejo slikovite vedute kraja z idilično kmečko krajino.

Razvoj zdravilišča

Zdravilno vodo so dolgo uporabljali prebivalci iz bližnje in daljne okolice, poznali so jo tudi že stari Rimljani. Prva omemba izvirov termalne vode sega v leto 1518, takrat je bilo nad izvirom postavljeno prvo leseno poslopje.³ Matija Gačnik je na istem mestu leta 1624 pozidal zdraviliško stavbo s pomožnimi poslopji in kamnitim bazenom. O stavbnem kompleksu in njegovi okolici nam govori Vischerjev bakrorez iz okoli

¹ Spomenik Dobrna – Zdravilišče (EŠD 97) je razglašen z Odlokom o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Celje (Ur.l. SRS, št. 28/86, Ur.l. RS, št. 1/92) in ima lastnosti pomembnejše kulturne dediščine, kar pomeni, da je uvrščen na seznam potencialnih spomenikov državnega pomena. Razglasitev zajema celotno območje, pri čemer posamični objekti in park niso razglašeni, imajo pa lastnosti kulturnega spomenika, zato jih je v kratkem potrebno razglasiti z aktom. V območju so evidentirane tri enote kulturne dediščine, ki imajo lastnosti kulturnega spomenika: Dobrna – Zdraviliški park (EŠD 12248), Dobrna – Zdraviliški dom (EŠD 12247) in Dobrna – Švicarija (EŠD 12241), ter več objektov nepremične kulturne dediščine: Dobrna – Hiša na trati (EŠD 12232), Dobrna – Huba (EŠD 12233), Dobrna – Kavarna Mlečna Marjanca (EŠD 12236), Dobrna – Sončna kopel (EŠD 12238), Dobrna – Stara vrtnarija (EŠD 12239), Dobrna – Uprava (EŠD 11433), Dobrna – Vila Higiea (EŠD 12243), Dobrna – Vila Karba (EŠD 12244), Dobrna – Stiskalnica (EŠD 12240), Dobrna – Gospodarsko poslopje pri hiši Dobrna 56 (EŠD 12226), Dobrna – Vila Zora (EŠD 12246), Dobrna – Hiša Dobrna 41 (EŠD 12230), Dobrna – Hiša Dobrna 25a (EŠD 12228), Dobrna – Gozdna vila (EŠD 12227) in Dobrna – Vila Kozjak (EŠD 12245).

² Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 5.

³ Passini, *Ansichten aus den Heilbäder Steiermarks*, str. 1 (arhiv Alenke Kolšek, prevod Milana Klemen).

Joseph Franc Kaiser, litografija iz Stare Kaiserjeve suite, 1824–1833 (izrez).

leta 1681.⁴ Njegov zahodni in severni del sta deloma prislonjena ob pobočje, medtem ko je bilo pripadajoče posestvo ograjeno z enostavno leseno ograjo, kakršne vidimo ob kmečkih hišah. Po dolini se vije cesta, ki pelje v toplice. Na vzpetini za njim se dvigata dve samotni domačiji. Naravno okolje je nudilo izdelan okvir zdravilišča, tedaj še o parku ni bilo ne duha ne sluha. Stanje je ostalo nespremenjeno vse do naslednjega stoletja.

Leta 1770 je postal lastnik zdravilišča Franc Ksaver

Najstarejša ohranjena upodobitev toplíc na bakrorezu Georga Mathäusa Vischerja iz okoli leta 1681 (izrez).

Avguštin iz baronske rodbine Dienerspergov. Za vse številčnejše obiskovalce je pozidal kopališče za ubožne, ledenico, nove hleve in posebno kopališče za konje.⁵ V času Napoleonovih vojn je v toplicah organiziral lazaret,⁶ prav tu se je leta 1810 zdravil tudi Napoleonov brat, Ludvik Bonaparte.⁷ Leta 1814 je očeta nasledil sin Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg, ki je podrl osrednjo Gačnikovo stavbo in na njenem mestu pozidal novo, nadstropno in simetrično. Slednjemu pripisujejo tudi prvo vrtnoarhitekturno ureditev na pripadajočem posestvu.⁸

Upodobitev zdravilišča na Stari Kaiserjevi suiti iz okoli leta 1830 razodeva skladno oblikovan drevesni park, ki se razprostira na ravnici pred zdraviliškim kompleksom in po zahodnem pobočju. Posestvo ni več ograjeno, temveč se odpira navzven z razvejano mrežo ravnih drevorednih potez, kar priča o naraščajočem ugledu in kulturnem pomenu zdravilišča.⁹ Velikopotezno zasnovani drevoredi so bili ogrodje nastajajočega zdraviliškega parka, ki sega vse do cerkvenega griča. Iz podrobne umetniške upodobitve je razbrati pet drevoredov, od katerih je osrednji dvojni drevored osno naravnan na zdraviliški dom. Drevored pod vzpetino povezuje zunanji prostor zdraviliškega doma z zdraviliško stavbo pod cerkvenim gričem.¹⁰ Dve prečni drevoredni potezi na-

⁵ Prav tam, str. 13.

⁶ Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 45.

⁷ Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 13.

⁸ Prav tam, str. 15 (Stopar opisuje, da je Franc Ksaver Kajetan leta 1820 posadil kostanjevo alejo.)

⁹ Zasnovani park je soroden večjim parkovnim ureditvam, ki so jih mestne oblasti začele urejati na obrobju mest za naraščajoče potrebe novega družbenega sloja, premožnega meščanstva.

¹⁰ Stavba najverjetneje stoji na mestu kasnejše kavarne Mlečna Marjanca.

⁴ Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 9.

Dvojni kostanjev drevored, ki povezuje osrednja družabna prostora v zdravilišču (Zdraviliški trg in kavarno Mlečna Marjanca), tvori hrbenico parkovne zasnove (OKC)..

Zdraviliški dom in Kopalnišče za tujce na Pelikanovi fotografiji iz tridesetih let 20. stoletja (MNZ).

kazujeta razsežnost parka. Berljiva sta tudi različna habitusa drevesnih krošenj, večinoma divjih kostanjev. Na jugu zdraviliški park zamejuje prečen drevored topolov. Večina upodobljenih drevoredov je bila kasneje dopolnjena, spremenjena ali pa jih ni več.¹¹ Odprto pobočje na zahodu je bilo uporabljeno za sestavni del zdraviliškega parka, tudi tam so potekale sprehajalne poti z drevoredi. Iz današnje drevesne sestave v mladem gozdu na pobočju ni moč sklepati, ali so tod drevoredi nekoč

¹¹ Značilnost topolov je hitra rast in kratka življenjska doba.

resnično potekali ali ne, kar namiguje na spoznanje, da gre za umetnikovo povečevanje njihove številčnosti.¹²

Leta 1847 je Franca Ksaverja Kajetana barona Dienersperga nasledil njegov zet, grof Johann Hoyos. Toplice so se ločile od dobrnske gosposčine in zaživele samostojno življenje.¹³ Sledilo je obdobje razcveta,

¹² Danes v obrobem gozdu srečamo večje primerke smrek, bukev, javorjev in duglazijo.

¹³ Stopar et al., *Konservatorska izhodišča za urejanje zdravilišča Dobrna*, str. 7.

Kavarna Mlečna Marjanca s paviljonom za godbo na razglednici iz okoli leta 1900 (OKC).

Izvir ob gozdni poti, Nova Kaiserjeva suita, okoli 1840 (PMC)..

vzpodbujeno z izgradnjo železniškega omrežja, predvsem južne železnice Dunaj–Trst v 40. in 50. letih 19. stoletja.¹⁴ Dober sloves zdravilišča se je razširil z lažjim dostopom bolnikov iz celotne avstrijske dežele, od koder so prihajali vedno bolj imenitni gosti. Grof Hoyos in zdraviliški zdravnik dr. Gustav Kottowitz sta bila gonilni sili razvoja.¹⁵ Sledilo je živahno enajstletno obdobje

graditeljstva, kolikor je trajalo do Hoyosovega stečaja, med katerim sta bila adaptacij deležna Zdraviliški dom in Kopalnice za tujce,¹⁶ med njima so uredili trg, center zdraviliškega življenja.

Grof Hoyos je kupil Novakovo domačijo in leta 1850¹⁷ na mestu odstranjenega gospodarskega objekta zgradil Hišo na trati, v njej so uredili prostore za poštni urad. Na vzpetini nad Zdraviliškim domom so adapti-

¹⁴ Leta 1846 je bil zgrajen odsek Gradec–Celje, ki je vplival na razvoj zdraviliških kompleksov Rogaske Slatine in Dobrne (Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 6.)

¹⁵ Passini, *Ansichten aus den Heilbäder Steiermarks*, str. 2 (arhiv Alenke Kolšek, prevod Milana Klemen).

¹⁶ Arhiv Term Dobrna hrani posnetek stavbe z bazenom – kopalnice za tujce (zunanje goste) (Fremdenbad).

¹⁷ Prav tam, str. 29.

Pogled na ograjeni vrt divjih kostanjev pred Zdraviliškim domom prikazuje pestro družabno dogajanje na njem, litografija Nove Kaiserjeve suite iz okoli 1860 (PMC)..

Obranjeni načrt zdravilišča iz okoli leta 1865, ko je bil Topliški potok že reguliran, ob gospodarskem posloppju pa je že bila zgrajena vrtnarija. V ravninskem delu se razprostirata dva formalna vrtova, medtem ko je zahodno pobočje prepredeno z organsko speljanimi sprehajalnimi potmi (ATD).

rali še eno kmečko hišo, imenovano Huba, ki je ohranila videz romantične rustikalne kočice v zelenju.¹⁸ Med letoma 1847 in 1855 so bile na travnatih pobočjih in ob gozdnem robu urejene prve vijugave sprehajalne poti.¹⁹ Ob njih so zasadili grmovne rondoje in skupine drevesnih vrst iste vrste (gabri, lipovci, kostanji), ki so služili

kot počivališča, prostori za druženje, na razglediščih pa so postavili lesene paviljone, slamnate ute in preproste klopi. Na koncu kostanjevega drevoreda proti Dobrni so po letu 1847 povišali sprva pritlično, nato enonadstropno triosno stavbo, kavarno Mlečna Marjanca. Ob njej so postavili lesen paviljon in uredili teraso za goste. Kavarna je bila del terapevtske ponudbe zdravilišča, saj so gostom tu stregli kozjo sirotko, pa tudi sveže mle-

¹⁸ Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 45.

¹⁹ Prav tam.

Obsežni zelenjavno cvetlični vrt nasproti gospodarskega poslopja z vrtnarijo priča o samooskrbi zdravilišča, foto Josip Pelikan, trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

Zdraviliški park, foto Josip Pelikan, okoli 1925 (MNZ).

ko in kavo.²⁰ Leta 1855 je dr. Kottowitz pod sosednjo vzpetino pozidal svojo vilo, današnjo vilo Higieo.²¹

Decembra 1858 so celotno zdraviliško posest na dražbi kupili deželni stanovi, ki so leta 1862 prezidali Novakovo hišo in jo poimenovali Gosposka hiša,²² v njej so uredili upravo in sobo za imenitne goste. Okoli leta 1860 so zahodni strani kavarne Mlečna Marjanca

prizidali lesen, zastekljen zimski vrt. V tem času so ob stavbah še obstajali ograjeni vrtovi. Na jugovzhodnem robu trga je bila v diagonalo zasajena skupina divjih kostanjev v štirih vrstah. Vrt pravilne oblike je služil kot prostor za druženje in za obedovanje pod krošnjami dreves. Ob Hiši na trati je bil prvotno urejen ograjen vrt, ki so ga kasneje priključili k parkovnim površinam. Del Topliškega potoka so leta 1862 obzidali v kanal in bolj načrtno razvili mrežo sprehajalnih poti s počivališči na vzpetinah, kar dobro kaže ohranjeni načrt zdraviliškega kompleksa iz poznih 60. let 19. stoletja.

²⁰ Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 30.

²¹ Prav tam, str. 15.

²² Prav tam, str. 25.

Cvetlični rondo z bananovcem kot osrednjim poudarkom, foto Josip Pelikan, okoli 1925 (MNZ).

Novi parter s fontano, zasnovan med Zdraviliškim domom in Švicarijo, razglednica iz okoli 1899 (OKC).

Vrtnoarhitekturni klimaks

V drugi polovici 19. stoletja je bil zdraviliški park deležen novitet. Parkovna moda, ki je preko avstrijskih dežel dosegla naše kraje, je prinesla številne cvetlične rondoje in gredice na travnih ploskvah. Bogate zasaditve v geometrijskih vzorcih z enoletnicami in trajnicami so dopolnjevale palme, bananovci in drugo mediteransko rastlinje. Zelo pomembna značilnost tega obdobja je bilo zbiranje in gojenje tujerodnih rastlin, zato so okoli leta 1862 pozidali vrtnarijo s steklenjakom. Prakovotno na vrtnarijo stoji kasneje prizidan in v brežino

prislonen rastlinjak, na dvorišču pa je večji prostor za gredice in šterno. Zdraviliški vrtnar je imel v objektu tudi svoje stanovanje.

Topliški potok, opremljen z lesenimi mostički, je vijugasto tekkel po ravnici in je bil sestavni del zasnove. V parkovnem tkivu je bila dodana nesklenjena vzhodna drevoredna aleja mimo Gosposke hiše (današnje uprave) in vile Higiea, ki je spremljala dostopno cesto v zdravilišče. Zadnja stavba, ki je zrastle v času razcveta, je bila Švicarija, postavili so jo leta 1872,²³ pred njo pa

²³ Prav tam, str. 28.

Park z mogočnimi drevesi pred Švicarijo, foto Josip Pelikan, okoli 1930 (OKC).

Urejen park z lekarno, zgrajeno v stilu Švicarije, foto Josip Pelikan, okoli 1930 (MNZ).

uredili parter s fontano v središču osi, ki je povezala Švicarijo in Zdraviliški trg. Kljub kasnejšim adaptacijam je bila končna urbanistična podoba zdravilišča tako zaključena. Slika bogato zasajenega parterja pred Švicarijo je dovolj zgovorna sama zase.

Podobo parka je zmeščala eksotična drevnina, posajena posamič ali v skupine. Na prelomu 20. stoletja so bili dodani množica vrtna opreme in prostori za opazovanje dehtečih in barvitih zasaditev, ki so ohranjeni še danes. Kovinska senčnica za mizico s stoli nudi razgled na reguliran potoček, pergola s cvetočo popenjavko vodila sprehajalce proti zdraviliškemu domu, obvezna

vremenska hišica²⁴ za napoved vremena je situirana na zahodnem robu parkovnega platoja, nedaleč od zdraviliškega doma, v osrednjem delu parka pa je privzdignjen sončni plato obsajen z okrasnimi gredicami. Park se ponaša tudi z glasbenim paviljonom ob drevesnem vrtu in z lesenim kioskom, ki stojita na robu zdraviliškega trga. V kiosku so gostje kupovali čokolado in spominke. Postavljena sta bila v tridesetih letih 20. stoletja, saj ju na zgodnejših razglednicah še ni videti. Kasneje je bil

²⁴ Arhiv Term Dobrna hrani načrt kapitla vremenske hišice iz leta 1939.

Glasbeni paviljon in kiosk v parku, foto Josip Pelikan, pozna trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

Veduta zdravilišča iz ozadja na levi vzpetini razodeva razgledni paviljon, foto Josip Pelikan, trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

dodan še Pušnikov fotografski paviljon Ivana Kvasa iz leta 1934.²⁵

Dendrološke vrednote parka

Drevesni pokrov parka tvori veliko avtohtonih vrst, ki rastejo pretežno po obrobnem predelu, med njimi topoli, lipovci, breze, jeseni, rdečelistne bukve in še več

²⁵ Tudi načrt za fotografski paviljon Ivana Kvasa je hranjen v arhivu Term Dobrna.

eksotičnih tujerodnih vrst, med njimi platane, ameriški javor jesenovc, glog, grahovc, mirobolana, javorji, od iglavcev več vrst pacipres, tuje, hibe, ginki, tise.²⁶ Najšte-

²⁶ Vsa zabeležena drevnina po abecednem redu latinskih imen: *Abies alba* – jelka, *Acer negundo* – jesenolistni javor, *Acer platanoides* – ostrolistni javor, *Acer pseudoplatanus* – beli javor, *Aesculus hippocastanum* – navadni divji kostanj, *Aesculus x carnea* »Hayne« - rdečecvetni divji kostanj, *Aralia elata* seem – aralija, *Betula pendula* – breza, *Buxus sempervirens* – pušpan, *Caragana arborescens* – drevesasti grahovc, *Carpinus betulus* »Fastigiata« - stebrasti gaber, *Catalpa bignonioides* – cigaro-

Javorovolistne platane so danes ene izmed najmogočnejših drevesnih vrst v parku (foto: Andreja Mihelčič Koželj, 2014).

vilčnejša drevesna vrsta, ki je sajena ob večjih poteh in cesti, je divji kostanj, dendrološko zanimivi so tudi večji primerki dreves. Od njih je vredno poimenovati gigantski mamutovec pri vili Higiea, javorovolistni platani ob Švicariji in ob Hiši na trati, beli topol in pacipreso ob počivališču na gozdni poti, tiso ob nekdanji lekarni, skupino lipovcev, gabrov in pacipres sajenih v rondoje, skupino kostanjev sajenih v ortogonalno mrežo pred Zdraviliškim domom in ne nazadnje posamične rdečelistne buke v osrednjem delu parka. Danes mogočna eksotična drevesa imajo v mili klimi in zavetni legi odlične pogoje za svojo rast. Značilna historična drevo-redna vrsta, ki v parku tudi prevladuje, je divji kostanj.²⁷

vec, *Chamaecyparis lawsoniana* – lavsonova pacipresa, *Chamaecyparis pisifera* – grahasta pacipresa, *Crataegus laevigata* – glog, *Fagus sylvatica* – bukev, *Fagus sylvatica* »Atropunicea« – rdečelistna bukev, *Fagus sylvatica* »Roseomarginata« – pisanolistna bukev, *Fraxinus excelsior* »Pendula« – povešavi jesen, *Fraxinus ornus* – črni jesen, *Ginkgo biloba* – ginko, *Juniperus x med. Pfizeriana* – zeleni kitajski brin, *Larix decidua* – macesen, *Liquidambar styraciflua* – ambrovec, *Liliodendron tulipifera* – tulipanovec, *Morus alba* »Pendula« – povečava murva, *Picea abies* – smreka, *Picea omorika* – omorika, *Picea pungens* – bodeča smreka, *Picea pungens* »Glauc« – srebrna smreka, *Pinus nigra* – črni bor, *Pinus wallichiana* – himalajski bor, *Platanus acerifolia* – javorovolistna platana, *Populus alba* – beli topol, *Prunus* »Atropurpurea« – mirobolana, *Prunus cerasifera* »Nigra« – rdečelistna sliva, *Quercus cerris* – cer, *Quercus robur* – dob, *Quercus robur* »Fastigiata« – stebrasti dob, *Sequoiadendron giganteum* – mamutovec, *Sorbus aucuparia* – jerebika, *Tamarix sp.* – tamariska, *Taxus baccata* – tisa, *Thuja occidentalis* – ameriški klek, *Thuja plicata* – klek, *Thujopsis dolabrata* – hiba, *Tilia cordata* – lipovec, *Tilia platyphyllos* – lipa, *Tsuga canadensis* – čuga, *Ulmus glabra* – brest.

²⁷ Na tem mestu ne gre brez omembe žleda, ki je pustošil februarja 2014 in huje poškodoval nekaj dreves. Najhuje jo je odnesla velika javorovolistna platana ob Hiši na trati, kateri je odlomilo vrh, platani pri Švicariji pa je polomilo manjše veje.

Krajinskooblikovalna tvornost zdraviliških parkov

Tradicija zdraviliških parkov v Evropi sega v čas 18. stoletja, stoletje kasneje se je razvil zdraviliški park v Rogaški Slatini, za njim še park v Dobrni. Oba je slogovno in vsebinsko moč postaviti ob bok najpomembnejšega evropskega klasicističnega zdravilišča Karlovy Vary na Češkem. Pri vseh gre za primerljivo zasnovan zdraviliški park, kjer se odprte zelene površine razvijajo pretežno vedno po enakem vzorcu: med zdraviliškimi stavbami se nizajo geometrijski parterji ter drevoredna sprehajališča, ki vodijo v bližnjo in daljno okolico po urejenih poteh do razglednih točk. Poleg gozdnatih zaledij v ureditvah igrajo pomembno vlogo tudi zdravilni vrelci.

Zdraviliški parki povzemajo prvine krajinskega oblikovanja 18. stoletja, s kompozicijo organsko speljanih poti in kontrastov med travnimi ploskvami in skupinami dreves, ki izvira iz Anglije. Tem je dodana romantična oz. slikovita nota z bidermajerskimi dodatki iz začetka 19. stoletja. Vrtno-arhitekturni elementi še vedno ustvarjajo privlačne romantične poglede in bogatijo doživljajsko vrednost zasnove. Dolge drevesne promenade so pridih mestnih parkov 19. stoletja. Nadaljnji razvoj v drugi polovici 19. stoletja je prinesel množično uporabo eksotične drevnine, cvetličnih rondojev, paviljonov, fontan, mediteranskih posodovk in visokodebelni vrtnic.

Urbanizem in primerjave

Zdraviliški kompleks v Dobrni ne izkazuje niza monumentalnih objektov, kot je to v Rogaški Slatini. Prav majhno merilo in drobna strukturiranost okolice sta pogojevala svojsko urbanistično in parkovno

Pogled na Upravo skozi pergolo, foto Josip Pelikan, trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

Sprehajalne poti po bližnji in daljni okolici so vodile tudi do ribnika v dolini severozahodno od uprave, foto Josip Pelikan, trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

zgradbo tega zdravilišča, ki je drugačna od razkošnega klasicizma Rogaške Slatine ali mogočne slikovitosti Rimskih Toplic.²⁸ Osrednja zdraviliška stavba stoji ob vrelcu termalne vode, s svojo fasado dominira v dolini in spominja na podeželski dvorec.²⁹ Vse zdraviliške stavbe so umeščene posamič, obdaja jih zelenje, parkovna arhitektura je v sekvencah nanizana ob osrednji

promenadi, zdraviliški trg zaključujeta glasbeni paviljon in kiosk. Iz trga pred domom so radialno razporejene tri osi, ki vodijo k ostalim zdraviliškim objektom, osrednja že omenjena kostanjeva promenada h kavarni Mlečna Marjanca, druga krajša poteza kostanjevega drevoreda in pokritega sprehajališča s pergolo k Upravi in tretja najkrajša os z osrednjim cvetličnim rondojem, povezava s Švicarijo.

Urbanistična, arhitekturna slika starega zdravilišča pa tudi parkovna tradicija so na Dobrni presenetljivo dobro ohranjene, izjema je glede na majhen prostor

²⁸ Kolšek, *Slovenski zdraviliski parki*, str. 45.

²⁹ Passini, *Ansichten aus den Heilbäder Steiermarks*, str. 4 (arhiv Alenke Kolšek, prevod Milana Klemen).

Kavarna Mlečna Marjanca na Pelikanovi fotografiji, pozna trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

Zdraviliški trg, razglednica iz okoli leta 1900 (OKC).

starega kompleksa predimenzionirana masa novega hotela iz 70. let 20. stoletja, ki pa k sreči stoji vstran od stare zdraviliške aglomeracije. Zdraviliški dom in trg pred njim sta bila nekoč center prireditev in družbenih dejavnosti, danes je ta prestavljen v novejši hotel Vita, medtem ko historična stavba sameva.

Leksikon državnih zdravilišč Avstro-Ogrske iz leta 1883 je podrobno opisal vsa pomembnejša zdravilišča v monarhiji. Povzetek opisa zdravilišča Dobrna oriše njegov obseg in vrednost: »Lega Toplic na Spodnjem Štajerskem ob Dobrni, z nemškim imenom Neuhaus je v posesti dežele Štajerske. Toplice imajo vrec v upo-

rabi že od 2. pol. 16. stoletja s temperaturo 36,5 °C in nevtralnimi Ph-jem. Poleg vode nudijo tudi kozjo sirotko. Kopališče ima bazenske kopeli z ustrežno opremo. Frekvenca leta 1881 – 1904 gostje, sezona od 1. maja do 30. septembra, mila klima na 367m N.V., postaja Celje na Južni železnici, stanovanja v zdravilišču, zdravnik dr. Paltauf.«³⁰

Opis ponudbe je precej skromen v primerjavi z opi-

³⁰ Flechsig, *Bäder Lexikon* (vir: dr. Paltauf: *Das Landschaftliche Mineralbad Neuhaus bei Cilli in Steiermark*, Wien: Braumüller, 1871).

Bližnje vzpetine so služile za sončne kopeli obiskovalcev, foto Josip Pelikan, trideseta leta 19. stoletja (MNZ).

som zdravilišča Rogaška Slatina, ki je bilo v tem času dosti bolj razvito. Že takrat je bila slatinska voda z Glauberjevo soljo razširjen trgovski artikel, s pošiljkami vode letno čez 1 milijon steklenic, predvsem v Italijo in na Orient, kjer je znana pod imenom »Aqua di Cilli«: »Rogaška ima več naravnih vrecev, sedem alkalnih izvirov z visoko vsebnostjo ogljikove in železokarbonatne kisline, od sedmih sta dva za pitje (Tempel in Moricev vrec), ostali so za kopanje. Zdraviliški objekti so dobro ohranjeni in oskrbljeni z vsemi kopaliskimi napravami. 16 poslopj s 400 sobami za zdraviliške goste, kopalne naprave, velika zdraviliška dvorana, lepe jedilnice v dveh dobrih restavracijah, kavarna, pokrito sprehajališče (*Wandelbahn*). Zdravilišče je v lasti štajerskih deželnih stanov. Frekvenca gostov približno 2000, med njimi precej višjih avstrijskih uradnikov in plemstva, sezona trajala od 1. maja do sredine oktobra. Posebej je poudarjena urejenost parka z lepimi parkovnimi ureditvami, promenadami in številnimi alejami s peščenimi potmi. Bližnja železniška postaja Poljčane na Južni železnici, od tam sledi vožnja s pošto ali najeto kočijo dolga 15 km. Klima umirjena in mila, skoraj kot italijanska. Vegetacija zelo bujna.«³¹

Največje klasicistično zdravilišče 18. stoletja in začetka 19. stoletja, Češki Karlovy Vary, z nemškim imenom Karlsbad, so v leksikonu zdravilišč označeni kot najpomembnejše zdravilišče ne le v deželi, temveč vse Evrope: »V lepi, a ozki dolini reke Tepl, z izredno romantično okolico, z velikim številom termalnih vrecev, ki so odmevni v vsem civiliziranem svetu. Med termal-

nimi vreclji je poimensko naštetih osem vrecev,³² z visoko temperaturo od 37 do 49–63°C. Vsi vreclji so z vodo za pitje ali kopanje, alkalne vode z Glauberjevo soljo. Ostala zdravilna sredstva so še: močne diete, povezane z dolgimi sprehodi zunaj. Sledijo še železne kopeli, kopeli v reki, tuširanje in parne kopeli, blatne kopeli, kopeli v mineralni vodi, slatinske pastile, slatinska sol, različne tuje mineralne vode, slatinsko milo. Zdravilišče je imelo 42 zdravnikov, med katerimi so bili Čehi, Italijani, Avstrijci, Nemci, in dve lekarni. Okoliški izleti so opisani kot izjemno številni, izdatni in priporočljivi. Toplice so imele vrsto kopaliskih zgradb in naprav³³. Bogat izbor sprehajališč, temu služi tudi Stara trata (*Die alte Wiese*), veličastna promenada, kjer lahko v senci starih kostanjevih dreves izbiraš elegantne stavbe, kavarne, restavracije, bazarje, ki tvorijo korzo Karlovy Vary. Zdravilišče premore dve monumentalni pokriti sprehajališči.³⁴ Letno so izvozili 800.000 steklenic iz različnih vrecev, 12.000 funtov slatinske soli in 1300 funtov slatinskega mila.«³⁵

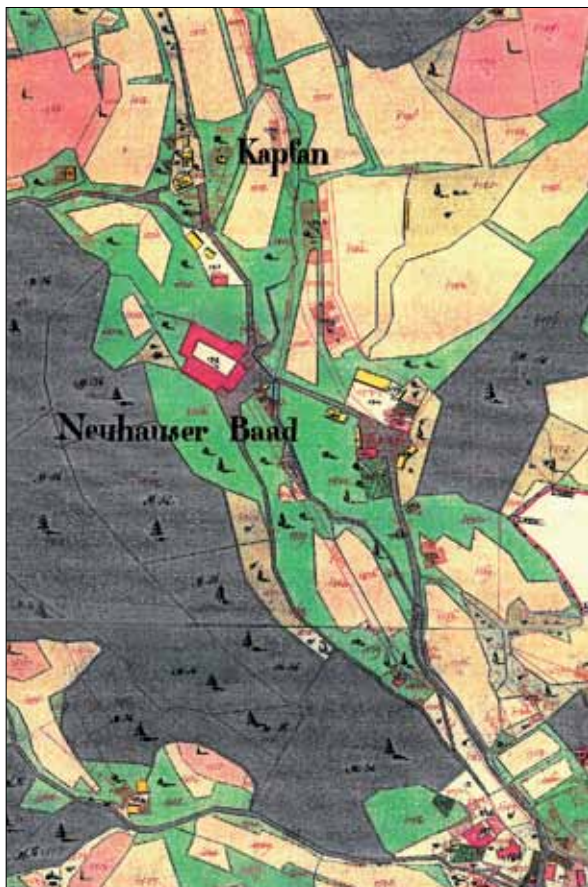
³¹ Flechsig, *Bäder Lexikon* (Frohlich: *Robitsch und die Robitscher Sauerbrunn*. Wien: Braumüller, 1865. Dr. Hoisel: *Der landschaftliche Kurort Robitsch-Sauerbrunn in Steiermark*. Wien: Braumüller, 1881. Dr. Schuller: *Der Kurort Robitsch-Sauerbrunn in Steiermark*. Graz: Leuschner und Lubensky, 1877).

³² Slatina (*Sprudel*), Grajski vodnjak (*Schlossbrunnen*), Mlinski vodnjak (*Mühlbrunnen*), Novi vodnjak (*Neubrunnen*), Terezijin vodnjak (*Theresienbrunnen*), Sklani vrec (*Felsenquelle*), Vodnjak na trgu (*Marktbrunnen*) in Cesarski vodnjak (*Kaiserbrunnen*).

³³ Slatinska kopaliska hiša (*Sprudelbadehaus*), Novo kopalische (*Das Neubad*) – nova hiša za blatne kopeli, Železni bazen, Mlinska kopaliska hiša (*das Mühlbadehaus*), Zdraviliška hiša (*das Kurhaus*), Vojaška kopaliska hiša (*das Militärbadehaus*), Ofircrska kopaliska hiša (*das Offizierbadehaus*).

³⁴ Dva *Wandelbahna*: Slatinska kolonada (*die Sprudelkolonnade*) in kolonada Mlinskega vodnjaka (*die Mühlbrunnenkolonnade*).

³⁵ Flechsig, *Bäder Lexikon* (prevod in zapiski Alenke Kolšek).

Zdraviliški kompleks na franciscejskem katastru iz leta 1825, z vrisanimi spremembami iz sedemdesetih let 19. stoletja.

Sklep

Naši najstarejši zdraviliški parki so se pod vplivom družbenih sprememb pričeli postopoma razvijati na prelomu iz 18. in skozi 19. stoletje. Med njih lahko štejemo parke v Rogaški Slatini, na Dobrni in v Rimskih Toplicah. Zdravilišče v Dobrni se je razvilo v podeželskem okolju, prvi viri opisujejo preprosto leseno kmečko arhitekturo. Nekoliko kasneje se so uveljavili drevoredi kot funkcionalni elementi odprtih površin med napredujočimi objekti, opazimo jih na upodobitvah v zgodnjem 19. stoletju.³⁶

Pomembno obdobje za razvoj zdraviliškega urbanizma in parka se začne po letu 1847, ko pride posestvo v last grofa Johana Hoyosa. Vrsti se gradnja zdraviliških stavb v zelenju, vrtnoarhitekturnih elementov in parkovni razvoj po vzoru avstroogrskih zdraviliških parkov 18. stoletja. Parkovno zasnovo tvori dvojni drevored divjega kostanja, odprta tratna površina in posamezna drevesa ter ograjeni vrtovi ob zdraviliških stavbah. Po letu 1861 preide zdravilišče v last štajerskih deželnih stanov in hiter razvoj z gradnjo zdraviliških vil se na-

daljuje do konca 19. stoletja. Razvoj zdraviliškega parka je vzporeden urbanističnemu, med stavbami so nastale številne povezovalne poti z mostički preko Topliškega potoka, zasajena je bila vrsta parkovnih dreves. Okrasje cvetličnih preprog in rondojev, ki so jih dopolnjevale mediteranske posodovke je prišlo po letu 1860, ko je bila zgrajena lastna vrtnarija z rastlinjakom.

Urbanizem zdravilišča temelji na zazidalnem principu posamičnih večjih in manjših vil v zelenju, med sabo povezanih z drevoredi in parkovnimi ureditvami, ki se raztezajo na bližnje griče, prepredene s sprehajalnimi potmi in razglednimi točkami. V veliki meri ohranjena izvorna arhitektura druge polovice 19. stoletja v izvorni postavitvi, dobro ohranjena sočasna parkovna arhitektura, kljub novim posegom še prisotno vzdušje avtentičnega zdraviliškega naselja s cerkvenim ansamblom, posameznimi, žanrsko usklajenimi gostilnami, nekdanjimi penzoni in vilami, dajejo Dobrni posebno identiteto in spomeniško pričevalnost.³⁷

V primerjavi zdravilišča s sorodnima Rogaško Slatino in Karlovimi Vari ugotovimo, da je bil velikopotezen razvoj nekaterih zdravilišč pogojen v prvi vrsti s številom termalnih vrelcev, manj pomembne, a nezemarljive so bili prostorske danosti in klimatski naravni dejavniki okolice kot tudi razvitost družbe. Dobrna ni uživala velikega ugleda v monarhiji in obiska eminentnih gostov, termalna voda se ni tržila s prodajo in izvozom steklenic, a kljub temu je razpolagala z urejenim in slikovitim zdraviliškim parkom, ki po svojem nastanku in značilnostih sodi med klasicistične parkovne ureditve 19. stoletja, z modo rabe eksot, značilno za drugo polovico 19. stoletja in pridihom geometrijskega koncepta v izraženi drevoredni osi ter v obliki cvetličnih vložkov in fontane.

Značilni element zdraviliških parkov je tudi izraba bližnjih pobočij, ki so prepredena s sprehajalnimi potmi in počivališči za rekreacijo in počitek obiskovalcev. Tu park prehaja v naravo in ruralno zaledje širše krajine. Taka kompozicija je postala samostojen in prepoznaven stil vseh razvitih zdraviliških parkov na naših tleh. Značilnost parkov 19. stoletja je tudi izginjanje enobarvnih drevesnih volumnov zaradi uvajanja drevesnih kulis različnih odtenkov in rabe geometrijskih cvetličnih motivov. Nosilci vizualnih poudarkov so eksotična drevesa.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ATD – Arhiv Term Dobrna d.d.

Načrt zdravilišča iz okoli leta 1865.

MNZ – Muzej novejšje zgodovine Celje
Pelikanove fotografije.

³⁶ Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 27.

³⁷ Kolšek, *Utemeljitev razglasitve zdravilišča Dobrna za spomenik državnega pomena*.

OKC – Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek
Razglednice.

PMC – Pokrajinski muzej Celje

G/VI-97 Dobrna – pogled na naselje z vzpetine: levo cerkev, nato zdraviliški dom, v ospredju tri figure in pes; tonirana litografija; sign.: Joh. Passini; 190 x 277 (vel. lista); 1855 (komp.: Režek, Rog. Sl., str. 52-55).

G/VI-273 Dobrna, zdravilišče, Litografija, mere: 99x140mm. Nova Kaiserjeva suita, okoli 1840 napis: Bad Neuhaus.

G/VI - 276 Dobrna, litografija, 101 x 118 mm (vel. lista, obrezan). Nova Kaiserjeva suita, o. 1840. Napis: Das Bründl in Neuhaus.

LITERATURA

Dobrna. Celje: Zavod za spomeniško varstvo Celje, 1984.

Flechsigt, Robertus Ferdinandus: *Bäder Lexikon: Darstellung aller bekannten Bäder, Heilquellen, Wasserheilstalten und Klimatischen Kurorte Europas*. Leipzig: J. J. Weber, 1883.

Kolšek, Alenka, in Tatjana Kač: *Celjski mestni park: narava v mestu in mesto v naravi*. Celje: Mestna občina, 2000.

Kolšek, Alenka: *Slovenski zdraviliški parki – zgodovinski razvoj in vprašanja prenove: magistrsko delo*. Ljubljana: A. Kolšek, 1997.

Kolšek, Alenka: *Utemeljitev razglasitve zdravilišča Dobrna za spomenik državnega pomena*. ZVKDS OE Celje, 2003.

Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976, str. 81–82.

Leban, Jaglenka et al.: *Projekt revitalizacije zdraviliškega parka v Dobrni*. Celje: Hmezd Vrtnarstvo Celje, 1987.

Passini, Johann: *Ansichten aus den Heilbäder Steiermarks mit erklärenden Texte*, 3. zvezek: *Bad Neuhaus in zwei Ansichten*. Grädec: A. Leykam, 1855.

Rihter, Andreja, in Tanja Roženbergar: *Sprehod s Pelikanom*. Ljubljana: Muzej novejša zgodovine Celje, 1991.

Stopar, Ivan, in Alenka Kolšek, in Manca Žolnir: *Konservatorska izhodišča za urejanje zdravilišča Dobrna*.

Stopar, Ivan: *Zdravilišče Dobrna*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 1995.

S U M M A R Y

Horticultural and architectural heritage of the Dobrna health resort

An important period for the development of the Dobrna health resort and Park began after 1847, when the estate came into the possession of Count Johann Hoyos. Then, a series of health buildings were constructed in the green setting, as well as horticultural-architectural elements. Park areas were developed on the model of the 19th-century Austro-Hungarian health parks. The park layout consists of a double chestnut-tree avenue, an open grass surface, individual trees and fenced gardens adjacent to health buildings. After 1861, the health resort was passed on to the Styrian provincial estates, and the rapid development, boosted with the construction of health villas, continued until the end of the 19th century. The construction of the health park went hand-in-hand with the urban development; many connecting trails were added between buildings, with bridges crossing the stream Topliški potok, and a series of park trees were planted. Ornamental flower carpets and rondos, completed with Mediterranean flower pots, were introduced after 1860, when the resort set up its own garden centre with a greenhouse.

The health resort's urbanism is based on the principle of constructing individual smaller or bigger villas surrounded by greenery and interconnected with tree avenues and park surfaces stretching to nearby hills, criss-crossed with promenades and lookout points. The largely preserved original architecture of the second half of the 19th century, the well-preserved contemporary park architecture, the atmosphere of an authentic health settlement with a church ensemble, individual taverns of matching genre-types, as well as former pensions and villas that still persist despite the current modifications, afford Dobrna a special identity and a monumental character.

The comparison of the Dobrna health resort to the similar resorts at Rogaška Slatina and Karlovy Vary shows that the ambitious development of some health resorts depended, first and foremost, on the number of thermal springs, to a lesser (but certainly not negligible) extent on the spatial features and climate elements of the surrounding area, and on social development. Dobrna was never held in high esteem in the monarchy, nor did it receive eminent guests, and its thermal water was never bottled for export. Nevertheless, it boasted a well-groomed and picturesque park, whose origin and characteristics put it among the Classicist parks of the 19th century, with a fashionable use of exotic plants, typical of the second half of the 19th century, a hint of geometrical concept expressed in the axial formation of the tree avenue, as well as the shape of the flower beds and fountain.